

ΑΡΧΑΙΟΓΝΩΣΙΑ

τόμος 9

1995-96

ΑΘΗΝΑ 1998

ΠΟΣΕΙΔΩΝΕΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΓΟΝΟΙ.
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΓΙΑ
ΤΗ ΝΑΥΤΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ ΤΟΥ ΑΝΤΙΓΟΝΟΥ ΓΟΝΑΤΑ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΝΤΙΓΟΝΟΥ ΔΩΣΩΝΑ*

Η ελληνιστική ιστορία του 6^{ου} και 7^{ου} τετάρτου του 3ου αιώνα έχει εύστοχα χαρακτηριστεί «ευρύ πεδίο συντριμμάτων»¹. Ένα δε από τα πιο προβληματικά τμήματα του πεδίου αυτού είναι η ναυτική πολιτική των Αντιγονιδών,² ιδίως των τριών πρώτων διαδόχων του Δημητρίου Πολιορκητή, αφού για τον Φίλιππο Ε' και τον Περσέα είμαστε κάπως καλύτερα πληροφορημένοι. Δεν υπάρχει συμφωνία των ερευνητών όχι μόνο για την αποτίμηση της ναυτικής αυτής πολιτικής, αλλά ούτε καν για τον στοιχειώδη χρονολογικό σκελετό των γεγονότων. Κάθε σχετική μαρτυρία είναι, κατά συνέπεια, πολύτιμη.

Θ' ασχοληθούμε στη συνέχεια με τη νομισματική μαρτυρία για τη ναυτική αυτή πολιτική. Πρόκειται για τη σειρά τετραδράχμων με Ποσειδώνα / τοξοφόρο Απόλλωνα πάνω σε πλώρα, έκδοση ενός βασιλιά Αντιγόνου. Το πρόβλημα είναι ότι δεν υπάρχει ως τώρα συμφωνία των

* Η εργασία αυτή είναι αποτέλεσμα ενός μεταπτυχιακού σεμιναρίου νομισματικής υπό τον κ. Ι. Τουράτσογλου, τον οποίο και ευχαριστώ. Παρότι οι απόψεις μου διαφέρουν τελικά από τις δικές του, η εργασία αυτή δεν θα ήταν εφικτή χωρίς το υλικό στο οποίο μου έστρεψε την προσοχή και τις πολύ χρήσιμες συζητήσεις που ακολούθησαν. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω, γι' άλλη μια φορά, τον κ. Κ. Μπουραζέλη.

1. BENGTSOΝ 1968, 319.

2. Συγκέντρωση των στοιχείων και ενδιαφέρουσα σύνθεση στον WALBANK 1982, ο οποίος, πάντως, τείνει να μειώσει υπερβολικά τη σημασία του ναυτικού των Αντιγονιδών.

ερευνητών για το αν πρόκειται για τον Αντίγονο Γονατά ή τον Αντίγονο Δώσωνα.³

Μέχρι στιγμής είναι γνωστές τέσσερις σειρές αργυρών νομισμάτων από την εποχή του Γονατά έως αυτή του Δώσωνα:

1. Η πρώτη σειρά, τετράδραχμα με τους τύπους και το όνομα του Αλεξάνδρου, ανήκει πιθανότατα στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Γονατά, την περίοδο δηλαδή της επίπονης εμπέδωσης της κυριαρχίας του νέου κατόχου του μακεδονικού θρόνου.⁴

2. Η δεύτερη σειρά, τετράδραχμα με Πάνα εντός ασπίδας / Αθηνά Αλκίδημο [στο εξής: «Πάνες»], είναι η πρώτη έκδοση του Γονατά που φέρει το όνομά του και αρχίζει να κυκλοφορεί μάλλον γύρω στο 270.⁵ Η εικονογραφία της, έκφραση της αυτοπεποίθησης του νέου βασιλιά, έχει συνδεθεί από τους περισσότερους ερευνητές με τη σημαντική νίκη του Γονατά επί των Γαλατών το 277 στη Λυσιμάχεια, νίκη που ουσιαστικά του άνοιξε το δρόμο για την εδραίωση στο μακεδονικό θρόνο.⁶

3. Επί ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΓΟΝΟΥ, και για σύντομο μάλλον χρονικό διάστημα,⁷ φαίνεται να εκδίδεται η δραχμή με Δία (;) / Αθηνά Αλκίδημο.

4. Τέλος, σ' αυτήν την περίοδο ανήκει και ο τύπος τετραδράχμων που μας ενδιαφέρει, με Ποσειδώνα / τοξοφόρο Απόλλωνα πάνω σε πρώρα πλοίου [στο εξής: «Ποσειδώνες»].

I. ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΩΝ

Ως τώρα, η ιστορία της απόδοσης των «Ποσειδώνων» στον ένα ή τον άλλο Αντίγονο έχει ως εξής: Ως το 1960, τα τετράδραχμα αυτά γενικά αποδίδονταν στον Αντίγονο Γονατά.⁸ Τη χρονιά εκείνη ο I.L. Merker απέδωσε τους «Ποσειδώνες» στον Αντίγονο Δώσωνα. Ο Merker στηρίχθηκε ουσιαστικά στη μαρτυρία τριών μόνο από τους 13 συνολικά⁹ θησαυ-

3. Ο Αντίγονος ο Μονόφθαλμος πρέπει ν' αποκλειστεί εκ προοιμίου: ο γενάρχης των Αντιγονιδών συνέχισε την έκδοση των τύπων του Αλεξάνδρου και δε φαίνεται να εξέδωσε νομίσματα στο όνομά του (βλ. π.χ. MÖRKHOLM 1991, 61). Εξάλλου, η ύστερη παρουσία των τετραδράχμων αυτών στους θησαυρούς (βλ. παρακάτω) καθιστά απίθανη την απόδοσή τους στον Μονόφθαλμο.

4. NEWELL 1927, 14, σημ.1· MERKER 1960, 39· MATHISEN 1981, 79-110.

5. MATHISEN 1981, 110-4.

6. Βλ. MATHISEN 1981, 110 με σημ. 44-45 και WALBANK 1988, 307, σημ. 7, με την παλαιότερη διβλιογραφία.

7. Ο MERKER, 1960, 45, καταγράφει μόνο 2 εμπροσθότυπους με 7 οπισθότυπους, και με ένα μόνο μονόγραμμα (TI) για τις δραχμές αυτές.

8. Βλ. διβλιογραφία στη LE BOHEC 1993, 55, σημ. 3.

9. MERKER 1960, 40.

ρούς που γνώριζε. Πολύ συνοπτικά τα επιχειρήματά του είναι τα εξής:¹⁰

(i) Ο θησαυρός *IGCH* 168 (περιοχή Λάρισας / 1937-8), με χρονολογία απόκρυψης λίγο μετά το 250, περιέχει 7 «Πάνες» και κανένα «Ποσειδώνα».

(ii) Ο θησαυρός *IGCH* 175 (Ερέτρια / 1937), με χρονολογία απόκρυψης -235,¹¹ περιέχει 15 «Πάνες» και κανένα «Ποσειδώνα».

(iii) Ο θησαυρός *IGCH* 1406 (Γόρδιον / 1951), με χρονολογία απόκρυψης μάλλον 205-200, περιέχει έναν αρκετά φθαρμένο «Πάνα» και δύο «Ποσειδώνες» σε εξαιρετική κατάσταση.

Με βάση τα δεδομένα αυτά, ο Merker συμπέρανε ότι οι «Ποσειδώνες» δεν είναι απλώς μεταγενέστεροι από τους «Πάνες», αλλά πρέπει να ανήκουν στη βασιλεία του Αντίγονου Δώσωνα.

Την άποψη του Merker ακολούθησαν ως το 1985 οι περισσότεροι ερευνητές.¹² Κύρια εξαίρεση αποτέλεσαν οι Ehrhardt (1975, 75-78) και Buraselis (1982, 163). Ο πρώτος επεσήμανε σωστά ότι ο Merker στηρίχθηκε σε εξαιρετικά περιορισμένο δείγμα, το οποίο, με δεδομένη την ούτως ή άλλως πενιχρή παρουσία των νομισμάτων των Αντιγονιδών, στην καλύτερη περίπτωση φαίνεται να δείχνει ότι οι «Ποσειδώνες» είναι μεταγενέστεροι από τους «Πάνες». Επεσήμανε επίσης ότι, και αν ακόμη δεχθούμε την ανώτερη δυνατή χρονολόγηση του θησαυρού του Γορδίου (216/5), μεσολαβεί ένα διάστημα 6 χρόνων από το θάνατο του Δώσωνα· αυτό, κατά τον Ehrhardt, σημαίνει ότι οι «Ποσειδώνες» του Γορδίου αποσύρθηκαν χωρίς να κυκλοφορήσουν καθόλου και, κατά συνέπεια, η καλή κατάστασή τους δεν μπορεί να αποτελέσει ένδειξη της έναρξης κυκλοφορίας των «Ποσειδώνων» γενικά. Το επιχειρήμα μπορεί να φαίνεται εξεζητημένο,¹³ αλλά γεγονός είναι ότι η καλή κατάσταση ενός νομίσματος σε έναν θησαυρό δεν σημαίνει τίποτε αν δεν εξετάσουμε ένα σαφώς ευρύτερο, στο χώρο και το χρόνο, δείγμα.¹⁴ Από την

10. MERKER 1960, 41-4.

11. Οι παραδρομές του Merker στην εξέταση του θησαυρού αυτού (βλ. MATHISEN, 1985, 29, σημ. 10) δεν αφορούν το θέμα μας και δεν επηρεάζουν τη χρονολόγηση του θησαυρού.

12. Βλ. βιβλιογραφία στη LE BONNES 1993, 53, σημ. 6.

13. Όπως πολύ εξεζητημένες είναι και ορισμένες άλλες αντιρρήσεις και υποθέσεις του Ehrhardt, ότι, φερ' ειπείν, μπορεί να μην πρόκειται για τη ναυμαχία στην Άνδρο, που ο Merker συνέδεε με την εκστρατεία στην Καρία, αλλά για κάποια άλλη από τις πολλές (!), γνωστές ή άγνωστες, ναυμαχίες της περιόδου, ότι, εναλλακτικά, μπορεί να μην πρόκειται για νίκη, γιατί τότε ο Γονατάς θα χρησιμοποιούσε τον τύπο του Πολιορκητή, ή ότι μπορεί η εικονογραφία να μην έχει καν σχέση με ναυτικούς συμβολισμούς αλλά με συνθήκη με κρητικές πόλεις για παροχή μισθοφόρων, όπως δείχνει το τόξο που φέρει ο Απόλλωνας.

14. Ο MATHISEN, 1985, 31, παρατηρεί ότι ο θησαυρός *IGCH* 1531, 20 χρόνια πριν από τον θησαυρό του Γορδίου, περιέχει επίσης ολοκαίνουριους «Ποσειδώνες».

άλλη μεριά, ο Μπουραζέλης, χωρίς να υπεισέλθει σε νομισματική εξέταση του προβλήματος, επεσήμανε ότι η εικονογραφία των «Ποσειδώνων» ταιριάζει από κάθε άποψη πολύ περισσότερο με τη ναυμαχία του Αντιγόνου Γονατά στην Άνδρο, που τη χρονολόγησε με νέα στοιχεία στα 246/5, παρά με τον Αντίγονο Δώσωνα, για ναυτική δράση του οποίου δεν έχουμε καμιά μαρτυρία πέρα από την εκστρατεία στην Καρία, όπου όμως δεν μαρτυρείται καμιά ναυμαχία.

Περισσότερο τεκμηριωμένη αντίκρουση της θέσης του Merker συνιστά η συνολική μελέτη των «Πανών» και των «Ποσειδώνων» από τον Mathisen (1985). Αφού επεσήμανε και αυτός την επισφαλή βάση της επιχειρηματολογίας του Merker, ο Mathisen προχώρησε σε μια εξέταση της παρουσίας των δύο ειδών τετραδράχμων στους θησαυρούς και των μονογραμμάτων που αναγράφονται στους δύο τύπους, συμπεραίνοντας ότι οι «Ποσειδώνες» πρέπει να αποδοθούν και αυτοί στον Αντίγονο Γονατά, και ότι ο Δώσων απλώς συνέχισε τους τύπους του. Τα επιχειρήματά του είναι τα εξής:

(i) Ανώτερα χρονολογικά όρια εμφάνισής τους στους θησαυρούς και *termini ante quem* για την έναρξη κυκλοφορίας των δύο τύπων είναι το -250 για τους «Πάνες» και το -220 για τους «Ποσειδώνες». Ο Mathisen παρατηρεί ότι η πρώτη παρουσία των «Πανών» γίνεται 20 χρόνια μετά την πιθανή έναρξη της κυκλοφορίας τους, αλλά αναγνωρίζει και ο ίδιος ότι αυτό δεν είναι αποφασιστικό επιχείρημα αναφορικά με το χρόνο έναρξης της κυκλοφορίας των «Ποσειδώνων».¹⁵ Εξάλλου, η πρώτη παρουσία των Πανών μπορεί ίσως να τοποθετηθεί τώρα στα -270, πιθανή χρονολογία απόκρυψης τμήματος του θησαυρού *CH* 8 (1994), 517.¹⁶

(ii) Κατά τον Mathisen, η εικονογραφία των «Ποσειδώνων» ταιριάζει καλύτερα στο Γονατά παρά στο Δώσωνα.¹⁷ Για ν' αποφύγουμε την κυκλικότητα του εγχειρήματος: νομισματική απόδοση με βάση ιστορικά δεδομένα — ιστορική ερμηνεία με βάση τα ίδια νομισματικά δεδομένα, θα εξετάσουμε τις εικονιστικές συμπαραδηλώσεις του νομισματικού αυτού τύπου και τα πιθανά ιστορικά του συμφραζόμενα στο τέλος της εργασίας.

(iii) Ο Mathisen καταγράφει τα μονογράμματα που συναντούμε στους «Πάνες» και τους «Ποσειδώνες». Το γεγονός ότι τρία από αυτά (P, A, TI) συναντώνται και στις δύο σειρές δείχνει κατά τη γνώμη του ότι οι δύο σειρές δεν πρέπει να απέχουν πολύ και ότι εν μέρει συμπίπτουν χρονικά.¹⁸

15. MATHISEN 1985, 32.

16. Σύμφωνα με τον ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1995, πίν. 6.

17. MATHISEN 1985, 32.

18. MATHISEN 1985, 33.

(iv) Αν οι «Ποσειδώνες» αποδοθούν στο Δώσωνα, πρέπει να υποθέσουμε ότι ο Δημήτριος Β', ο ενδιάμεσος βασιλιάς, συνέχισε την έκδοση των «Πανών». Τότε όμως θα είχαμε για την χρονική περίοδο 270-229 (έναρξη κυκλοφορίας των «Πανών» — θάνατος Δημητρίου) και για την οκταετή βασιλεία του Δώσωνα τον ίδιο περίπου αριθμό μονογραμμάτων.

(v) Κατά συνέπεια, οι «Ποσειδώνες» πρέπει να είναι μεταγενέστερη έκδοση του Γονατά. Ο Δημήτριος, κατά τον Mathisen, συνέχισε τον τύπο με την προσθήκη του μονογράμματός του (𐌆): το νέο τύπο ακολούθησε με τη σειρά του και ο Δώσων.

Τελείως πρόσφατα όμως, ο Τουράτσογλου (1995) επανήλθε στη χρονολόγηση των «Ποσειδώνων» στη βασιλεία του Δώσωνα. Μετά από συνολική μελέτη παλαιών και νέων θησαυρών που περιέχουν «Πάνες», «Ποσειδώνες», αλλά και νομίσματα του Αντίοχου Ιέρακα, ο Τουράτσογλου συμπεραίνει, μεταξύ άλλων, τα εξής¹⁹ όσον αφορά το θέμα μας:

(i) Η παρουσία των «Πανών» στους θησαυρούς ανάγεται κυρίως στην περίοδο 260-200, στα Βαλκάνια, και 220 - αρχές 2ου αι., στη Μ. Ασία και τη Μέση και Εγγύς Ανατολή. Αντίστοιχα, οι «Ποσειδώνες» εμφανίζονται σε πολύ μικρούς αριθμούς στα Βαλκάνια, και μετά το 227-5, και εμφανίζονται κυρίως στην Ανατολή μετά το 220. Τέλος, νομίσματα του Αντίοχου Ιέρακα εμφανίζονται στη Βαλκανική λίγο μετά το 226 και στην Ανατολή από το 220 ως τις αρχές του 2ου αι.

(ii) Οι «Ποσειδώνες» εκδόθηκαν για πρώτη φορά από τον Αντίγονο Δώσωνα, αμέσως πριν από την εκστρατεία στην Καρία, με σκοπό ν' αντιμετωπισθούν τα έξοδά της. Το σκοπό αυτό μαρτυρεί και το υψηλό ποσοστό ανεύρεσής τους στο Α. Αιγαίο και την Ασία.

(iii) Τη χαμηλή χρονολόγηση των «Ποσειδώνων» ενισχύει η συνύπαρξή τους στους θησαυρούς με νομίσματα του Αντίοχου Ιέρακα, προφανώς προϊόν λείας από την εκστρατεία στην Καρία.

(iv) Ο θησαυρός IGCH 162, που περιέχει και έναν «Ποσειδώνα», δεν πρέπει να χρονολογηθεί στα -250, αλλά στα 227-5.

(v) Η ανάλυση από τον Mathisen του μονογράμματος 𐌆 που συναντούμε στη συντριπτική πλειονότητα των «Ποσειδώνων» σε Δημήτριος [Β'], καθώς και η θεωρία του για τη χρονολόγηση των τύπων - «Παν» επί Γονατά, «Ποσειδών» επί Γονατά, συνέχιση του δεύτερου τύπου από τον Δημήτριο και τον Δώσωνα — δεν στέκει, τόσο για επιγραφικούς λόγους, όσο και γιατί, σύμφωνα με τη μαρτυρία των θησαυρών, *terminus ante quem* για τους «Ποσειδώνες» μόνο με το μονόγραμμα είναι το 227-5, για τους «Ποσειδώνες» με το μονόγραμμα και ένα γράμμα το 201, και για τους «Ποσειδώνες» με τριαινα και **A** το 210.

19. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1995, 59-65.

(vi) Η χαμηλή χρονολόγηση των Ποσειδώνων αποδεικνύεται από το γεγονός ότι η απεικόνιση του θεού χρησίμευσε ως πρότυπο για τα τετράδραχμα των αρχών του 2ου αι. του τύπου Ποσειδών / Άρτεμις Ταυροπόλος με επιγραφή ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ.

(vii) Όπως φαίνεται τόσο από τη συχνά πολύ όψιμη μαρτυρία τους στους θησαυρούς, όσο και από την παρουσία ορισμένων όμοιων συμπλημάτων στις νομισματοκοπίες του Γονατά, του Δώσωνα και του Φιλίππου Ε', οι «Πάνες» συνέχισαν να εκδίδονται και μετά το θάνατο του εδραιωτή της κυριαρχίας των Αντιγονιδών στη Μακεδονία, ως κατεξοχήν δυναστικό νόμισμα.

II. Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΩΝ ΘΗΣΑΥΡΩΝ

Είναι λογικό να ξεκινήσουμε από την εξωτερική μαρτυρία, την παρουσία των «Ποσειδώνων» στους θησαυρούς.

Αν δούμε τους πρώιμότερους θησαυρούς που περιέχουν «Ποσειδώνες», πρέπει καταρχήν να επαναλάβουμε την παρατήρηση των Mathisen και Τουράτσογλου: οι «Ποσειδώνες» αποθησαυρίζονται ελάχιστα στο βαλκανικό χώρο· η παρουσία τους στους θησαυρούς εντοπίζεται κυρίως στο χώρο της Ανατολής: στον κατάλογο του Τουράτσογλου²⁰ 4 μόνο από τους 25 θησαυρούς που περιέχουν «Ποσειδώνες» βρίσκονται στο χώρο της Βαλκανικής. Οι θησαυροί της Ανατολής, όμως, δεν μπορούν να μας βοηθήσουν στη χρονολόγηση της απαρχής της κυκλοφορίας των «Ποσειδώνων», αφού, ούτως ή άλλως, θα περιμέναμε άξια λόγου παρουσία του νομίσματος στην περιοχή αυτή μετά την εκστρατεία της Καρίας και την όποια μακεδονική παρουσία εκεί. Δεν υπάρχουν στρατιωτικές ή άλλες αφορμές ευρείας κυκλοφορίας μακεδονικών νομισμάτων στην Ανατολή πριν από την εποχή αυτή, οπότε η απουσία ενός νομισματικού τύπου από τους πρώιμους θησαυρούς δεν θα εξέπληττε. Το παράδειγμα των «Πανών» είναι, νομίζω, ενδεικτικό: αν παρακάμψουμε έναν ατεκμηρίωτο και προβληματικό θησαυρό,²¹ έχουμε στην Ανατολή μόλις 5 δείγματα «Πανών» από τρεις θησαυρούς πριν από την εκστρατεία στην Καρία· όταν αυτό ισχύει για ένα νομισματικό τύπο που είχε ήδη πάνω από 40 χρόνια ζωής και ούτως ή άλλως μεγαλύτερη κυκλοφορία από τους «Ποσειδώνες», τότε η απουσία των «Ποσειδώνων» από το χώρο

20. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1995, πίν. 6. Για μια πιθανή παράλειψη βλ. παρακάτω.

21. Δεν συνυπολογίζω το «θησαυρό», με προέλευση από το εμπόριο, CH 3 (1977), 41, που περιέχει - 235 «Πάνες»· η χρονολόγησή του, εξάλλου, δεν είναι αναγκαίο να είναι αυτή που δίνεται στο CH (246). Αν όντως πρόκειται για σύνολο που σχηματίστηκε κατά την αρχαιότητα, μια χρονολόγηση μετά την εκστρατεία στην Καρία φαίνεται πιο πιθανή.

της Ανατολής πριν από την εκστρατεία της Καρίας δεν έχει ιδιαίτερη σημασία για τη χρονολόγησή τους. Οι κρίσιμοι για τη χρονολόγηση θησαυροί λοιπόν είναι αυτοί του βαλκανικού χώρου.

Από τους θησαυρούς της Βαλκανικής τώρα, ο ένας (*IGCH* 237) είναι αρκετά ύστερος, άρα χωρίς χρονολογικό ενδιαφέρον απομένουν τρεις (ή τέσσερις· βλ. παρακάτω) μόνο θησαυροί. Ο σημαντικότερος ίσως είναι ο *IGCH* 162. Τα πιο πρόσφατα νομίσματά του, εκτός από μια ρωμαϊκή προσθήκη, είναι 4 «Πάνες», ένας «Ποσειδώνας»²² και δύο τετράδραχμα του Αντιόχου Β'. Τα τετράδραχμα του Αντιόχου (*WSM* 1563) φαίνεται ν' ανήκουν στο δεύτερο μισό της βασιλείας του,²³ αλλά είναι σε εξαιρετική κατάσταση. Αν λοιπόν αφήσουμε προς το παρόν ανοιχτό το ζήτημα της απόδοσης ή όχι των «Ποσειδώνων» στο Δώσωνα, ο θησαυρός αυτός ταιριάζει πολύ καλά με μια χρονολόγηση γύρω στα 245-240.²⁴ Ο θησαυρός *CH* 8 (1994), 322 και ο θησαυρός που δημοσιεύει ο Τουράτσογλου (Κατάσχεση Θεσπρωτίας / 1992) φαίνεται ν' ανήκουν πράγματι στα χρόνια 227-225. Τέλος, υπάρχει άλλος ένας θησαυρός με «Ποσειδώνες», που δεν αναφέρονται στον κατάλογο του Τουράτσογλου, ο οποίος ενδέχεται να τροποποιήσει σημαντικά την εξέταση του προβλήματος. Πρόκειται για τον θησαυρό *CH* 8 (1994), 517 (Περιοχή Λάρισας / 1985), με χρονολογία απόκρυψης -75 π.Χ. Ο Τουράτσογλου²⁵ θεωρεί ότι ο θησαυρός αποτελείται από δύο τουλάχιστον υποσύνολα και χρονολογεί το ένα από αυτά, το οποίο περιέχει και τους πρώιμους «Πάνες» με δεξιόστροφη Αθηνά, στα 270. Όμως, σύμφωνα με το *CH*, ο θησαυρός περιέχει και «Ποσειδώνες» («*Antigonus Doson: 4 tetrad.*»). Μόνο μια αναλυτική δημοσίευση του θησαυρού —και επιβεβαίωση της ένταξης σε αυτόν των «Ποσειδώνων»— μπορεί να επιτρέψει μια ακριβέστερη χρονολόγηση. Έως τότε, με «Ποσειδώνες» σε δύο θησαυρούς στο χώρο της Βαλκανικής των ετών -225, και σε έναν ή δύο αμφισβητούμενης χρονολόγησης και πιθανόν προγενέστερους, νομίζω πως το θέμα της χρονολόγησης με βάση τη μαρτυρία των θησαυρών πρέπει να μείνει ανοικτό και πως το δείγμα είναι πολύ μικρό για να κατεδάσουμε και τον *IGCH* 162 στο 225 περίπου, όπως κάνει ο Τουράτσογλου.²⁶

22. Δεν αναφέρεται στο *IGCH*, βλ. όμως NICOLET-PIERRE / KROLL 1990, 29 και ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1995, 61.

23. Κατά τον NEWELL 1941, 334-35, ο τύπος αυτός ανήκει στη δεύτερη ομάδα των κοπών της Αλεξάνδρειας Τρωάδος επί Αντιόχου Β', η οποία είναι μάλλον μεταγενέστερη.

24. Πρβ. NICOLET-PIERRE / KROLL 1990, 29.

25. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1995, πίν. 6 με σημ. 1.

26. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1995, 61.

Ακόμη και αν δεχθούμε για τον *IGCH* 162 και τους άλλους θησαυρούς που περιέχουν «Ποσειδώνες» τη χρονολογία απόκρυψης -225, τι μπορούμε να συμπεράνουμε από αυτόν τον *terminus ante quem*; Καταρχήν, αυτό που λέει ο όρος: οι «Ποσειδώνες» εκδόθηκαν για πρώτη φορά οπωσδήποτε πριν από το -225. Η χρονολογία αυτή όμως δε μας λέει πόσο πριν από το 225 (που είναι και το ζητούμενο).²⁷ Κατά συνέπεια, το χρονολογικό αυτό όριο μας λέει ότι «Ποσειδώνες» εκδίδονταν πιθανότατα επί Δώσωνα, αλλά σε καμία περίπτωση δεν αποκλείει να κυκλοφορούσαν και επί Γονατά (και επί Δημητρίου). Η χρονολογική μαρτυρία των θησαυρών θα μπορούσε να οδηγήσει στην απόδοση των «Ποσειδώνων» αποκλειστικά στο Δώσωνα αν είχαμε στοιχεία που να υποδήλωναν ότι ο συγκεκριμένος νομισματικός τύπος είχε μικρή διάρκεια ζωής. Αυτό όμως δεν ισχύει, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Τέλος, πρέπει να επαναλάβω, μαζί με τον Ehrhardt,²⁸ ότι ο αρκετά μικρός αριθμός των νομισμάτων του Γονατά και του Δώσωνα, και ιδίως των «Ποσειδώνων» που βρίσκονται σε θησαυρούς, καθιστά επισφαλή τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τη μελέτη των θησαυρών και μόνο. Αν προσθέσουμε στα αριθμητικά στοιχεία που καταγράφει ο Mathisen τα στοιχεία από τους νέους θησαυρούς που καταγράφει ο Τουράτσογλου, έχουμε συνολικά -280 «Πάνες» και 44 «Ποσειδώνες» σε θησαυρούς.²⁹ Είναι δε χαρακτηριστικό ότι στο χώρο της Βαλκανικής έχουμε μόνο 11 δείγματα «Ποσειδώνων». Εκτός από τους απόλυτους αριθμούς, εντύπωση προκαλεί η συνήθως μικρή αντιπροσώπευση των δύο τύπων και στα πλαίσια των θησαυρών όπου δρέθηκαν: για να μείνουμε στα Βαλκάνια, στον θησαυρό *CH* 8 (1994), 299, φερ' ειπείν, έχουμε 18 «Πάνες» σε σύνολο 583 τετραδράχμων.

Το άλλο κύριο επιχείρημα του Τουράτσογλου για την τοποθέτηση της πρώτης κοπής των «Ποσειδώνων» επί Δώσωνα είναι η συμπαρουσία σε θησαυρούς της Βαλκανικής «Πανών», «Ποσειδώνων» και νομισμάτων του Αντίοχου Ιέρακα. Με βάση πάντα τους σχετικούς καταλόγους του Τουράτσογλου, νομίσματα του Ιέρακα εμφανίζονται στο χώρο της Βαλκανικής σε 8 θησαυρούς. Είναι ίσως χρήσιμο να δούμε τη σχετική παρουσία «Πανών», «Ποσειδώνων», νομισμάτων του Ιέρακα, αλλά και άλλων «ανατολικών» νομισμάτων σε αυτούς:

27. Πρβ. MATHISEN 1985, 31.

28. EHRHARDT 1975, 75-6. Βεβαίως τα στοιχεία που είχε στη διάθεσή του ο Ehrhardt είναι πεπαλαιωμένα.

29. Δεν συνυπολόγισα τους ατεκμηρίωτους και προβληματικούς *IGCH* 1301, με -100 «Πάνες» και -50 «Ποσειδώνες» και *CH* 3 (1977), 41 με -235 «Πάνες».

	Πάνες	Ποσειδώνες	Ιέρακας	Ατταλίδες	Σελευκίδες	Σύνολο
IGCH 177	-	-	1	-	4	378
CH 8, 299	18	-	2	5	10	618
CH 5, 36	40-50	-	1	-	-20	-70
CH 8, 321	-	-	1	2	27	43
CH 8, 322	3	2	2	-	1	12
Τουράτσο- γλου 1995	45	5	1	6	3	86
IGCH 181	-	-	1	-	3	86
CH 1, 72	12	-	1	-	3	16+

Ένα πρώτο σημαντικό στοιχείο για τους θησαυρούς αυτούς είναι η χρονολόγησή τους. Ο Τουράτσογλου τους χρονολογεί όλους μετά το 227 και αυτό είναι πράγματι πιθανό, αν και ένας τουλάχιστον από αυτούς (CH 8 [1994], 299, Hijes e Korbit / 1982) θα μπορούσε να χρονολογηθεί και νωρίτερα.³⁰ Η απουσία νομισμάτων του Ιέρακα από προγενέστερους θησαυρούς συντείνει στην ερμηνεία της λείας.

Ένα επιχείρημα που θα μπορούσε κανείς να αντιτάξει στην ερμηνεία αυτή είναι το γεγονός ότι όλα σχεδόν τα δείγματα από τους θησαυρούς αυτούς ανήκουν σε πρώιμες κοπές του Ιέρακα. Ο Τουράτσογλου επισημαίνει το γεγονός, αλλά θεωρεί ότι επιβεβαιώνει την ερμηνεία του, με την έννοια ότι πρόκειται για νομίσματα που ήδη κυκλοφορούσαν.³¹ Με δεδομένο όμως τον πολύ μικρό αριθμό των νομισμάτων αυτών (περίπου 10 δείγματα) δεν μπορούμε σε καμιά περίπτωση ν' αποκλείσουμε άλλα αίτια για την παρουσία αυτή. Τα κυριότερα νομισματοκοπεία του Ιέρακα βρίσκονται στη ΒΔ Μικρά Ασία³² η απόσταση από τη Μακεδονία είναι πολύ μικρή για ν' αποκλείσουμε συνηθισμένη εμπορική κυκλοφορία τους. Εξάλλου, η τελική φάση της περιπλάνησης του Ιέρακα μετά τις ήττες του από τον Άτταλο Α', τοποθετείται στη Θράκη, όπου βρήκε και το θάνατό του,³³ γεγονός που μειώνει ακόμη περισσότερο την απόσταση ανάμεσα στον Ιέρακα και τη

30. Βλ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1995, πίν. V για τις απόψεις που έχουν εκφραστεί για τη χρονολόγησή του. Τα νεότερα νομίσματα του θησαυρού είναι ένα τετράδραχμο του Ευμένη Α', οι «Πάνες», ορισμένοι από τους οποίους φαίνεται να είναι σε άριστη κατάσταση σύμφωνα με τις φωτογραφίες του εκδότη, και τα δύο τετράδραχμα του Ιέρακα, που είναι αρχετά φθαρμένα. Οι DAVESNE / LE RIDER 1989, 336, σημ. 279, θα προτιμούσαν μια χρονολόγηση γύρω στο 235, αλλά προτιμούν να την κατεβάσουν στα 225, λόγω ακριβώς της φθοράς των νομισμάτων του Ιέρακα. Όμως, με δεδομένο ότι τα τετράδραχμα αυτά (WSM 1558) ανήκουν στις πρωιμότερες κοπές του Ιέρακα από τη Λάμψακο (βλ. HOUGHTON 1978, 60-61, 65), δεν είναι υποχρεωτικό να κατεβάσουμε τόσο τη χρονολόγηση.

31. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1995, 67-68.

32. Πρβ. BOEHRINGER 1993.

33. Πορφ., *FrGrHist* 260, F38.2.

Μακεδονία. Το πρώιμο της κοπής των νομισμάτων του Ιέρακα που βρίσκονται σε βαλκανικούς θησαυρούς θα ταίριαζε με την ερμηνεία της λείας εν κυκλοφορία νομισμάτων, αν είχαμε είτε μεγαλύτερους αριθμούς συνολικά, είτε υψηλούς αριθμούς μέσα σε κάποιο νομισματικό σύνολο. Η μεμονωμένη παρουσία τους αφήνει περιθώρια και για άλλες ερμηνείες. Την υπόθεση της λείας ίσως ευνοεί, περισσότερο από την παρουσία νομισμάτων του Ιέρακα,³⁴ η συμπαρουσία στους ίδιους θησαυρούς και άλλων νομισμάτων βασιλέων της Ανατολής, ενίοτε σε σημαντικούς ως προς το σύνολο αριθμούς, όπως φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα. Και πάλι όμως η παρουσία δεν είναι τόσο σημαντική ώστε ν' αποκλείσουμε άλλους παράγοντες νομισματικής κυκλοφορίας. Πάντως, ακόμη και αν δεχθούμε τη θεωρία της λείας, αυτό δε θα σήμαινε πολλά πράγματα για την έναρξη της κοπής των «Ποσειδώνων», όχι μόνο γιατί οι θησαυροί των Βαλκανίων που περιέχουν «Ποσειδώνες» συνιστούν ούτως ή άλλως, όπως είδαμε, πολύ μικρό δείγμα για να εξαγάγουμε συμπεράσματα, αλλά και γιατί συναντούμε «Ποσειδώνες» σε θησαυρούς των Βαλκανίων που δεν περιέχουν Ιέρακες (*IGCH* 162, *CH* 8 [1994] 517 [;], *IGCH* 237), οπότε δεν μπορούμε να γενικεύσουμε.

Συμπερασματικά, λοιπόν, η μαρτυρία των θησαυρών δεν επιτρέπει ούτε να καθορίσουμε με ακρίβεια την έναρξη της κοπής των «Ποσειδώνων», ούτε να εντοπίσουμε την έναρξη αυτή στη βασιλεία του ενός ή του άλλου Αντιγόνου.

III. ΣΥΜΒΟΛΑ ΚΑΙ ΜΟΝΟΓΡΑΜΜΑΤΑ.

Η τοποθέτηση της έναρξης της κυκλοφορίας των «Ποσειδώνων» επί Δώσωνα φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με την ως τώρα εικόνα που έχουμε για τις σειρές έκδοσης των δύο τύπων. Ας δούμε τα στοιχεία που υπάρχουν ως τώρα, σε αναμονή των ολοκληρωμένων *corpora* του Γονατά και του Δώσωνα, απαραίτητων για οποιαδήποτε ολοκληρωμένη συζήτηση.

Μπορούμε να χωρίσουμε τους «Πάνες» στις εξής κατηγορίες:

(I) με δεξιόστροφη Αθηνά στο οπισθότυπο, και με κάλαθο ή δακτύλιο Βάχχου / μονογράμματα (Α, , ,³⁵)

34. Εξάλλου ο Ιέρακας είχε εκδιωχθεί από την περιοχή της Καρίας από τον Άτταλο Α' πριν από την έλευση του Δώσωνα. Αυτό φυσικά δε σημαίνει ότι τα νομίσματα του Ιέρακα είχαν πάψει να κυκλοφορούν ή να αποθησαυρίζονται, μειώνει όμως τις ευκαιρίες των στρατευμάτων του Δώσωνα, που έρχονται δεύτερα και μένουν για μικρό χρονικό διάστημα στην περιοχή να έρθουν σε επαφή με αυτά και ενισχύει έτσι την υπόθεση της συνηθισμένης νομισματικής κυκλοφορίας.

35. Τα δύο τελευταία δεν εμφανίζονται σε θησαυρούς· βλ. MERKER 1960, 47-9.

(II) με αριστερόστροφη Αθηνά και μακεδονικό κράνος τύπου A³⁶ / μονογράμματα (P, E, W ή M, N, M ή M, ή P, TI, KT, H, K)

(III) με αριστερόστροφη Αθηνά και μακεδονικό κράνος τύπου B / KT.

(IV) με αριστερόστροφη Αθηνά και τρίαίνα / χωρίς μονόγραμμα.

(V) με αριστερόστροφη Αθηνά και X / μονόγραμμα (A).

Αντίστοιχα, οι «Ποσειδώνες» παρουσιάζονται με τις εξής μορφές:

(I) με τρίαίνα / μονογράμματα (IE, A).

(II) με M / μονογράμματα (P, M, TI, W, Q)³⁷.

Από τους διαφορετικούς αυτούς τύπους, ο μόνος που μπορούμε να χρονολογήσουμε με ακρίβεια φαίνεται να είναι ο τύπος «Παν» I. Παρότι ο Merker επιχείρησε να τον αποδώσει σε αθηναϊκό νομισματοκοπείο, άρα μετά το Χερμωνίδειο πόλεμο,³⁸ είναι πιο εύλογο να τον θεωρήσουμε πρώιμη μορφή των «Πανών» στην αρχή της κυκλοφορίας τους, γύρω στα 270, ίσως το 271/0, που έδωσε πολύ σύντομα τη θέση στους άλλους τύπους.³⁹ Αυτό φαίνεται και από τη σχεδόν⁴⁰ πλήρη απουσία του από τους θησαυρούς. Αντίστοιχα, η απόδοση από τον Merker και πάλι⁴¹ του τύπου (V) στο νομισματοκοπείο της Χαλκίδας, άρα κατά τη δεκαετία του 260, είναι καθαρά υποθετική.⁴² Τέλος, η όψιμη χρονολόγηση (λίγο πριν το 225) του τύπου «Παν» III - κράνος τύπου B / KT - από τον Τουράτσογλου⁴³ δεν είναι καθόλου ασφαλής, καθώς σχετίζεται με τη μοναδική του εμφάνιση σε θησαυρό (CH 8 [1994], 322). Ο ίδιος τύπος κράνους υπάρχει και στις δραχμές του Γονατά με το μονόγραμμα TI, το οποίο συναντούμε γύρω στα 250 σε «Πάνες» II.⁴⁴ Επ' ευκαιρία, όπως θα δούμε στη συνέχεια, είναι πολύ σημαντικό ότι το μονόγραμμα αυτό συναντούμε και στους «Ποσειδώνες».

Το πιο σημαντικό, κατά τη γνώμη μου, επιχείρημα του Mathisen για την απόδοση των «Ποσειδώνων» ήδη στην εποχή του Γονατά, είναι η αναλογία μονογραμμάτων ανάμεσα στους «Πάνες» και στους «Ποσειδώνες».

Καταρχήν, αν εξετάσουμε συνολικά, άσχετα από την παρουσία τους σε διαφορετικούς τύπους, τα μονογράμματα των δύο νομισματικών τύπων,

36. Για τα μακεδονικά κράνη βλ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1995, 61-2 με διδλογραφία.

37. Συχνά χωρίς μονόγραμμα.

38. MERKER 1960, 47-9.

39. MATHISEN 1985, 32· MØRKHOLM 1991, 134.

40. Εμφανίζεται μόνο στο θησαυρό CH 8 (1994), 517, για τον οποίο βλ. παραπάνω.

41. MERKER 1960, 46.

42. Παρότι θα θεωρούσα απλή αντένδειξη την παρουσία του τύπου σε ύστερους μόνο θησαυρούς· πρβ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1995, 61.

43. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1995, 62.

44. IGCH 168 και ίσως —βλ. παραπάνω— 162.

παρατηρούμε ότι τα τρία τουλάχιστον μονογράμματα (TI, **Ϡ**, **Α**) είναι κοινά στους «Πάνες» και τους «Ποσειδώνες». Αν πρέπει οπωσδήποτε ν' αναζητήσουμε κάποια ερμηνεία, παρότι η πιο λογική εξήγηση είναι ότι πρόκειται για σύμπτωση,⁴⁵ αυτή είναι ότι οι δύο τύποι εκδίδονται ταυτόχρονα για κάποιο χρονικό διάστημα.⁴⁶ Έχουν διατυπωθεί δύο πιθανές εκδοχές: είτε οι «Ποσειδώνες» αρχίζουν να εκδίδονται επί Γονατά, οπότε συμπίπτουν χρονικά με κάποιες σειρές «Πανών», είτε οι «Ποσειδώνες» αρχίζουν να εκδίδονται επί Δώσωνα, ο οποίος όμως συνεχίζει να εκδίδει και «Πάνες»· η πρώτη εκδοχή είναι η άποψη του Mathisen, η δεύτερη η άποψη του Τουρατσόγλου.

Ας εξετάσουμε τώρα την αριθμητική αναλογία μονογραμμάτων μεταξύ των δύο τύπων. Θα περιοριστούμε στους συχνότερους εκπροσώπους των δύο τύπων - «Πάνες» με κράνος και «Ποσειδώνες» με **Ϡ**—ώστε να αποφευχθεί πιθανή χρονική επικάλυψη σειρών του ίδιου τύπου λόγω έκδοσης από διαφορετικό νομισματοκοπείο.⁴⁷ Στους αντίστοιχους «Πάνες» λοιπόν έχουμε 9 μονογράμματα (**Ϡ**, **ΕΜ**, **Β** ή **Μ**, **Ξ**, **Μ** ή **Μ** ή **ΜΒ**, **ΤΙ**, **ΚΤ**, **Κ**⁴⁸), ενώ στους αντίστοιχους «Ποσειδώνες» 5 μονογράμματα (**Ϡ**, **Μ**, **ΤΙ**, **Ϟ**, **Ϟ**⁴⁹). Η αναλογία των μονογραμμάτων λοιπόν είναι 9 : 5.

Αν οι «Ποσειδώνες» αρχίζουν να εκδίδονται επί Δώσωνα και αν υποθέσουμε ότι ο Δημήτριος Β' συνέχισε τους τύπους του πατέρα του,⁵⁰ τότε η προαναφερθείσα αναλογία αντιστοιχεί στα χρόνια 271-229 (από την πρώτη έκδοση «Πανών» έως τον θάνατο του Δημητρίου) για τους «Πάνες» και το πολύ 227-221 (από τις παραμονές της εκστρατείας της Καρίας⁵¹ ως το θάνατο του Δώσωνα) για τους «Ποσειδώνες». Πράγμα

45. Τα τρία κοινά μονογράμματα είναι πολύ απλά και θα μπορούσαν να συμβολίζουν πολλά συνηθισμένα ονόματα. Δύο από αυτά για παράδειγμα (**Ϡ**, **Α**) τα συναντούμε σε κοπές της Αμφίπολης πριν από τον Γονατά και σε κάποιους «Αλεξάνδρους» του Γονατά της περιόδου 276-270 (βλ. MATHISEN 1981, 99, πιν. 12).

46. Για ότι ακολουθεί πρβ. MATHISEN 1985, 33-4.

47. Αυτό δε σημαίνει ότι οι «Πάνες» με τρίαινα ή Χ, ή οι «Ποσειδώνες» με τρίαινα ανήκουν οπωσδήποτε σε διαφορετικό νομισματοκοπείο· απλώς περιορίζω το δείγμα για μεγαλύτερη σαφήνεια της σύγκρισης. Ακόμη και αν συμπεριλάβουμε και τους υπόλοιπους τύπους, εξάλλου, η αναλογία των μονογραμμάτων δεν τροποποιείται σημαντικά. Το μακεδονικό κράνος φαίνεται να είναι συνδυαστικός κρίκος ανάμεσα στους «Αλεξάνδρους» και τους «Πάνες» που εκδόθηκαν επί Γονατά στο νομισματοκοπείο της Αμφίπολης (βλ. παρακάτω, σημ. 59). Εν αναμονή του *corpus* του Γονατά αφήνω το θέμα της απόδοσης των τύπων των «Πανών» και των «Ποσειδώνων» στην Πέλλα ή την Αμφίπολη ανοιχτό.

48. Το τελευταίο δεν εμφανίζεται στους θησαυρούς: βλ. MATHISEN 1985, 34.

49. Τα δύο τελευταία δεν εμφανίζονται σε θησαυρούς: βλ. MATHISEN 1985, 34.

50. Οι εναλλακτικές λύσεις είναι να μην εξέδωσε καθόλου αργυρά νομίσματα, λύση μάλλον απίθανη, ή να εξέδωσε κάποιο αμάρτυρο τύπο, λύση πιθανή αλλά μη οικονομική.

51. Ακόμη και αν οι «Ποσειδώνες» είναι έκδοση του Δώσωνα και ο συμβολισμός τους

που σημαίνει ότι έχουμε 9 μονογράμματα για ένα διάστημα 42 ετών και 5 μονογράμματα για ένα διάστημα το πολύ 7 ετών. Η διαφορά αυτή θα μπορούσε να οφείλεται στο τυχαίο των ευρημάτων, όμως, όπως είδαμε, έχουμε πολύ περισσότερα δείγματα «Πανών» παρά «Ποσειδώνων»· κατά συνέπεια, η διαφορά είναι σημαντική και καθιστά λιγότερο πιθανή εκδοχή την έναρξη της κυκλοφορίας των «Ποσειδώνων» επί Δώσωνα. Ακόμη πιο προβληματική μάλιστα γίνεται η εκδοχή, αν δεχθούμε την υπόθεση του ίδιου του Τουράτσογλου ότι οι «Πάνες» συνεχίζουν να εκδίδονται όχι μόνο επί Δώσωνα, αλλά και επί Φιλίππου Ε', ως δυναστικό νόμισμα των Αντιγονιδών, όπως, κατά τη γνώμη του, δείχνουν όχι μόνο οι μαρτυρίες των θησαυρών, αλλά και οι ομοιότητες στα μονογράμματα ανάμεσα στους τρεις βασιλείς.⁵² Στην περίπτωση αυτή η αναλογία 9 : 5 θα αφορούσε μια χρονική αναλογία 91+ : 7 ετών (-270-179 και 227-221), πράγμα μάλλον απίθανο, με δεδομένη και πάλι την αριθμητική υπεροχή των «Πανών».

Αντίθετα, η εκδοχή του Mathisen ταιριάζει καλύτερα με την αναλογία των μονογραμμάτων. Αν υποθέσουμε ότι οι «Ποσειδώνες» πρωτοεκδίδονται από τον Γονατά, και συγκεκριμένα αμέσως μετά το 245,⁵³ και συνεχίζουν να εκδίδονται από τον Δώσωνα, ενώ οι «Πάνες» συνεχίζουν να εκδίδονται τουλάχιστον ως το τέλος της βασιλείας του Δημητρίου, η αναλογία 9 : 5 αντιστοιχεί σε χρονική αναλογία ~42 : 25 ετών. Αυτό θα μας έδινε ένα μέσο όρο άνω των 4,5 ετών για κάθε μονόγραμμα των «Πανών» και 5 ετών για κάθε μονόγραμμα των «Ποσειδώνων». Η αναλογία μάλιστα δεν παραμένει όμοια μόνο ως προς τους «Πάνες» και τους «Ποσειδώνες»: στις εκδόσεις του νομισματοκοπείου της Πέλλας επί Δημητρίου Πολιορκητή συναντούμε τον ίδιο υπεύθυνο νομισματοκοπείου για 5 χρόνια (294-289).⁵⁴ Άρα οι αναλογίες των μονογραμ-

αφορά την εκστρατεία στην Καρία, είναι απίθανο η έκδοση να προηγείται του 227: ακόμη και αν δεχθούμε ότι η έκδοση προηγείται της εκστρατείας, αποκλείεται να είναι πολύ προγενέστερη. Ο Δώσωνας δεν θα εξέδιδε ένα νέο «ναυτικό» νομισματικό τύπο τα προηγούμενα χρόνια όταν είχε να αντιμετωπίσει ταυτόχρονα εισβολές των Δαρδάνων, εξέγερση στη Θεσσαλία και αναταραχή στην Ελλάδα.

52. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1995, 64-5. Η μαρτυρία των θησαυρών δεν είναι καθοριστικό επιχείρημα, καθώς παρουσία ενός νομίσματος σε πολύ μεταγενέστερους θησαυρούς είναι γενικά πιθανή, όπως δείχνει το παράδειγμα ακόμη και των «Ποσειδώνων». Για τα κοινά μονογράμματα ο Τουράτσογλου παραπέμπει στην αδημοσίευτη διατριβή του Furtwängler· προσωπικά δεν μπόρεσα να βρω παρά ένα κοινό μονόγραμμα (Α, βλ. π.χ., ΜΑΜΡΟΤΗ 1930, 277), το οποίο μπορεί να κρύβει πάρα πολλά ονόματα, άρα δεν είναι καθοριστικό για το πρόβλημά μας (βλ. και παραπάνω, σημ. 45). Ούτως ή άλλως όμως, τα κοινά μονογράμματα από μόνα τους δεν μπορούν ν' αποδείξουν τη συνέχιση ενός νομισματικού τύπου. Για μια παρόμοια κριτική της θέσης αυτής του Τουράτσογλου, βλ. τώρα τη διδλοκρισία του ASHTON, 1996.

53. Για την χρονολογία αυτή βλ. το τελευταίο μέρος της εργασίας.

54. NEWELL 1927, 77-100.

μάτων ταιριάζουν από κάθε άποψη πολύ καλύτερα με μια χρονολόγηση των «Ποσειδώνων» εντός της βασιλείας του Γονατά.

Τη γραμμή αυτή σκέψης φαίνεται με πρώτη ματιά να καθιστούν λιγότερο ευσταθή τα δεδομένα των πρώιμων κοπών του Γονατά με τους τύπους του Αλεξάνδρου. Σύμφωνα με τον Mathisen που μελέτησε τις σειρές αυτές,⁵⁵ οι μεταθανάτιοι αυτοί Αλέξανδροι πρέπει να τοποθετηθούν ανάμεσα στο 276 και το 271. Παρά ταύτα, συναντούμε εντός της κάθε ομάδας, οι περισσότερες από τις οποίες είναι ετήσιες σειρές, πολλά διαφορετικά μονογράμματα και συνδυασμούς μονογραμμάτων. Όμως, όπως έδειξε ο ίδιος μελετητής σε κατοπινή μελέτη του για το νομισματοκοπείο της Αμφίπολης,⁵⁶ η ποικιλία αυτή των μονογραμμάτων αντανακλά διαφορετική λειτουργία του νομισματοκοπείου στα πρώιμα αυτά χρόνια. Στην τελευταία σειρά, με σύμβολο ομάδας ακριβώς το κράνος που συναντούμε στη συνέχεια και στους «Πάνες», ο ετήσιος αξιωματούχος, με τους τρεις ίσως υφισταμένους του,⁵⁷ που αναγράφονταν στα προγενέστερα νομίσματα, δίνει τη θέση του στον κεντρικό υπεύθυνο της βασιλικής νομισματοκοπίας.⁵⁸ Σ' αυτήν την τελευταία σειρά, και προφανώς και στους «Πάνες» στη συνέχεια, δεν αναγράφονται πια οι δευτερεύοντες αξιωματούχοι, εξ ου και ο μικρότερος αριθμός μονογραμμάτων στους «Πάνες»: άρα οι προηγούμενες παρατηρήσεις σχετικά με την αναλογία των μονογραμμάτων ανάμεσα σε «Πάνες» και «Ποσειδώνες» ισχύουν.⁵⁹

Πέρα από την αριθμητική αναλογία θα μπορούσε να προχωρήσει κανείς και σε πιο συγκεκριμένες αλλά και πολύ πιο υποθετικές, αφού τα κοινά μονογράμματα είναι πιθανότερο να οφείλονται σε απλή σύμπτωση, παρατηρήσεις αναφορικά με τα κοινά μονογράμματα ανάμεσα σε «Πάνες» και «Ποσειδώνες»: **Π**, **Α** και **ΤΙ**.

55. MATHISEN 1981.

56. MATHISEN 1983.

57. MATHISEN 1983, 44 και BOEHRINGER 1972, 99. Ο δεύτερος πάντως, φαίνεται να εννοεί ότι η παρουσία μονογραμμάτων των τριών κατώτερων αξιωματούχων συνεχίζεται και στους «Πάνες». Αυτό δεν ισχύει, αν σκεφθούμε τα λίγα σχετικά μονογράμματα που έχουμε για τους «Πάνες». Βλ. και παρακάτω.

58. MATHISEN 1983, 45-6.

59. Δεν είναι πάντως δυνατό να συμφωνήσουμε με τον Mathisen στο ότι και στους «Πάνες» το σύμβολο ομάδας — το μακεδονικό κράνος — συμβολίζει τον κεντρικό αξιωματούχο. Οι «Πάνες» με κράνος είναι με μεγάλη διαφορά η πολυπληθέστερη ομάδα «Πανών»: αν θεωρήσουμε το κράνος συμβολισμό συγκεκριμένου αξιωματούχου θα πρέπει να τοποθετήσουμε τη συντριπτική πλειονότητα των δειγμάτων μας στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Γονατά, πράγμα καθαρά απίθανο. Κατά συνέπεια, είναι πιο λογικό να θεωρήσουμε ότι οι υπεύθυνοι αξιωματούχοι στους «Πάνες» συμβολίζονται με τα μονογράμματα: ίσως το κράνος υποδηλώνει απλώς το νομισματοκοπείο της Αμφίπολης.

Από αυτά, το **Α** συνδέει τους «Ποσειδώνες» με τους «Πάνες» III (X / **Α**). Δυστυχώς ο τύπος αυτός «Πανός» δεν είναι χρονολογήσιμος, όπως είδαμε, άρα δεν μπορεί να μας βοηθήσει.

Δεν ισχύει όμως το ίδιο για το μονόγραμμα **ΗΡ**. Το συναντούμε σε αρκετά πρώιμα χρόνια, από το 250 τουλάχιστον, σύμφωνα με τη χρονολόγηση του Τουράτσογλου, ο οποίος κατεβάζει τη χρονολογία των πρώιμων θησαυρών όπου αυτό εμφανίζεται, ή ήδη από το 260, σύμφωνα με τους άλλους ερευνητές.⁶⁰ Το ίδιο μονόγραμμα συναντούμε και στον πολύ σημαντικό, όπως είδαμε, θησαυρό *IGCH* 162, που χρονολογείται από τον Τουράτσογλου στα 227-5, αλλά θα μπορούσε πολύ καλά, όπως είδαμε, να χρονολογείται στα 245-40. Από την άλλη μεριά στον ύστερο⁶¹ θησαυρό *IGCH* 237 συναντούμε το μονόγραμμα αυτό σε «Ποσειδώνες».

Αν οι «Ποσειδώνες» εκδόθηκαν από τον Δώσωνα στις παραμονές της εκστρατείας της Καρίας, και ακόμη και αν δεχθούμε ότι το μονόγραμμα ανήκει στην πρώτη κιάλας σειρά του τύπου, αυτό σημαίνει ότι ο ίδιος αξιωματούχος ήταν υπεύθυνος νομισματοκοπείου (ή μάλλον υπεύθυνος της βασιλικής νομισματοκοπίας) το αργότερο στα 250 και ίσως ήδη στα 260 και μετά το νωρίτερο στα 227, ότι δηλαδή ξαναβρήκε τη θέση του μετά από 25 ή 35 χρόνια και τρεις βασιλείς. Αντίθετα, αν οι «Ποσειδώνες» είναι έκδοση του Γονατά γύρω στα 245, και με δεδομένο τον προαναφερθέντα μέσο όρο των 4,5-5 ετών για κάθε μονόγραμμα «Πανών» και «Ποσειδώνων», ο **ΗΡ** θα μπορούσε κάλλιστα να συνδέεται την ίδια χρονική περίοδο με τους δύο τύπους: ούτως ή άλλως, οι δύο εμφανίσεις του θα χωρίζονται από πολύ μικρότερη χρονική περίοδο αν συνδέσουμε τους «Ποσειδώνες» με τον Γονατά.

Τα ίδια ισχύουν και για το τρίτο κοινό μονόγραμμα —**ΤΙ**— το οποίο συναντούμε τόσο στους «Πάνες», ήδη λίγο μετά το 250, στους «Ποσειδώνες», εκτός θησαυρών⁶², αλλά και στην αντιγονιδική δραχμή που συναντούμε σε θησαυρό με χρονολογία απόκρυψης 230-220 (*IGCH* 179). Καθώς η δραχμή αυτή (Ζευς [;] / Αθηνά Αλκιδήμος) έχει όμοιο οπισθότυπο με τους «Πάνες» είναι πιο λογικό να συνδέσουμε και αυτήν με τον Γονατά.

Πάντως, η περαιτέρω υπόθεση του Mathisen,⁶³ ότι οι πρώτοι «Ποσειδώνες» που εκδίδει ο Γονατάς είναι ο τύπος I (τρίαίνα με ή χωρίς

60. Πρόκειται για τους θησαυρούς *IGCH* 159, 168, και *CH* 8 (1994), 283. Βλ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1995, πίν. VI.

61. Με χρονολογία απόκρυψης το 168, αν και οι «Ποσειδώνες» του θησαυρού ίσως ανήκουν στο πρωιμότερο από τα δύο υποσύνολά του, με χρονολογία απόκρυψης ίσως το 187. Βλ. σχετικά ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1993, 20, σημ. 12.

62. Βλ. MATHISEN 1985, 34.

63. MATHISEN 1985, 34.

μονογράμματα) και ότι οι Ποσειδώνες με ήταν αρχικά κοπές του Δημητρίου Β', τις οποίες συνέχισε ο Δώσωνας προσθέτοντας το όνομά του, είναι προς το παρόν τελείως υποθετική. Πέρα από το ότι το μονόγραμμα δεν αναλύεται υποχρεωτικά σε ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ,⁶⁴ η κοπή αργυρού νομίσματος με μονόγραμμα αντί του ονόματος του βασιλέα, θα ήταν, όπως παραδέχεται και ο ίδιος ο Mathisen, ένας αμάρτυρος νεωτερισμός.

Συμπεραίνοντας με βάση τα καθαρά νομισματικά δεδομένα, θα μπορούσε κανείς να πει ότι, αν η μαρτυρία των θησαυρών απλώς δεν αποκλείει την απόδοση των «Ποσειδώνων» στον Γονατά, η μαρτυρία των μονογραμμάτων τείνει περισσότερο προς την απόδοση αυτή. Βεβαίως, το πρόβλημα θα λυθεί μόνο με τη δημοσίευση και ανάλυση του συνόλου των νομισματικών σειρών του Γονατά και του Δώσωνα.

IV. Η ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΩΝ «ΠΟΣΕΙΔΩΝΩΝ»

Κοινή γνώμη όλων⁶⁵ όσων έχουν ασχοληθεί με το πρόβλημα είναι ότι η εικονογραφία των «Ποσειδώνων» έχει συμπαραδηλώσεις υπάρχουσας, επιδιωκόμενης ή, εν πάση περιπτώσει, προβαλλόμενης ναυτικής ισχύος. Ας δούμε σε ποια ιστορικά συμφραζόμενα ταιριάζει καλύτερα η εικονογραφία αυτή.

Θα ξεκινήσουμε με αντίστροφη χρονολογική σειρά, εξετάζοντας δηλαδή κατά πόσο η ύστερη χρονολόγηση ταιριάζει με τα ιστορικά δεδομένα. Σύμφωνα λοιπόν με την άποψη των Merker και Τουράτσογλου, οι οποίοι τοποθετούν τους «Ποσειδώνες» στην εποχή του Δώσωνα, η πιο λογική λύση είναι να συνδεθεί ο ναυτικός συμβολισμός του νομίσματος —Ποσειδών, η πλώρη στην οποία κάθεται ο τοξοφόρος Απόλλωνας— με την εκστρατεία του Δώσωνα στην Καρία.⁶⁶

Υπάρχουν όμως αρκετές αντιρρήσεις που μπορεί κανείς να εγείρει για τη συσχέτιση αυτή. Η πρώτη αφορά την άποψη του Τουράτσογλου ότι οι «Ποσειδώνες» εκδίδονται πριν από την εκστρατεία στην Καρία για ν' αντιμετωπισθούν τα έξοδά της.⁶⁷ Το ότι η παρουσία των «Ποσειδώνων» στην Ανατολή πρέπει να συνδέεται με την εκστρατεία αυτή, που είναι και το στοιχείο που τονίζει ο Τουράτσογλου για να στηρίξει τη θέση του είναι βέβαιο· δεν βλέπω όμως γιατί πρέπει να δεχθούμε ότι

64. Πρβ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1995, 62.

65. Με την εξαίρεση του ERHARDT (βλ. παραπάνω σημ. 13).

66. Για την εκστρατεία, που έχει συζητηθεί σε βαθμό αντιστρόφως ανάλογο με τις πενήντα μαρτυρίες γι' αυτήν βλ. πηγές και βιβλιογραφία στη LE BONNES 1993, 327-61.

67. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1995, 60.

η παρουσία αυτή αποδεικνύει και το οικονομικό κίνητρο της κοπής ενός νέου νομίσματος. Οι όποιες δαπάνες μιας εκστρατείας μπορούν κάλλιστα να καλυφθούν με εκδόσεις των ήδη υπαρκτών νομισματικών τύπων. Η δεύτερη αντίρρηση είναι ότι δεν έχουμε κανένα στοιχείο που να μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι η εκστρατεία στην Καρία ήταν, ή υπήρχαν οι προθέσεις να γίνει, ιδιαίτερα πολυέξοδη. Μολονότι ξέρουμε ελάχιστα πράγματα για αυτήν, η μια από τις δύο πηγές που τη μνημονεύουν, το χωρίο του Πολύδιου για το επεισόδιο στη Λάρυμνα της Βοιωτίας,⁶⁸ φαίνεται να υπονοεί ότι το εκστρατευτικό σώμα του Δώσωνα ήταν μάλλον ολιγάριθμο: ο Βοιωτός ίππαρχος Νέων που έσπευσε στο σημείο όπου εξώκειλε ο μακεδονικός στόλος θα μπορούσε να είχε επιφέρει σημαντικές ζημιές στις μακεδονικές δυνάμεις αλλά δεν το έπραξε, εισπράττοντας την ευγνωμοσύνη και μελλοντική συμμαχία του Δώσωνα.⁶⁹ Εξάλλου η εκστρατεία δεν μπορεί παρά να είχε σύντομη διάρκεια. Μολονότι η χρονολογία της δεν είναι απόλυτα ασφαλής,⁷⁰ φαίνεται πολύ δύσκολο να διήρκεσε πολύ περισσότερο από μερικές εβδομάδες.⁷¹

Μια δεύτερη σειρά αντιρρήσεων αφορά το συμβολισμό του νομίσματος. Είναι πολύ δύσκολο να τοποθετήσουμε την έκδοση του νομίσματος είτε αμέσως πριν, είτε αμέσως μετά από την εκστρατεία της Καρίας. Ο ναυτικός συμβολισμός των «Ποσειδώνων» μπορεί δεβαίως να αφορά την προβολή, σε επίπεδο προπαγάνδας, μιας επιδιωκόμενης ναυτικής ισχύος, κι όχι μόνο ένα τετελεσμένο γεγονός — αν και δύσκολα μπορούμε να φανταστούμε έναν βασιλιά που διακινδυνεύει να προπαγανδίσει το αποτέλεσμα μιας εκστρατείας πριν αυτή ξεκινήσει. Ακόμη κι έτσι, όμως, η εκστρατεία στην Καρία δεν είναι καθόλου καλός υποψήφιος, ούτε ως προς τα κίνητρά της, ούτε ως προς το αποτέλεσμά της. Είναι πιθανό το κίνητρο της εκστρατείας, πέρα από το πόσο δελεαστική πρέπει να φάνηκε μια πρόταση κατάληψης κάποιων θέσεων σ' έναν απόγονο του Πολιορκητή, να συνδέεται με την επέκταση του Αττάλου Α' της Περγάμου στη Μ. Ασία μετά την εκδίωξη του Αντίοχου Ιέρακα.⁷² Από αυτή

68. Πολ. 20.5.7-11.

69. Το ότι μπορεί να υπήρχε προσуεννόηση του Δώσωνα με τον Νέωνα είναι άσχετο με το επιχειρήμα μου: το γεγονός ότι ο Νέων θα μπορούσε να επιφέρει σημαντικές ζημιές δεν αλλάζει. Πάντως ο WALBANK 1988, 343 σωστά παρατηρεί πως το γεγονός ότι ο Δώσων διάλεξε να περάσει από τον Εύριπτο δεν είναι απόδειξη του μικρού μεγέθους του στόλου του.

70. Βλ. LE BOHEC 1993, 332-3.

71. Η εκστρατευτική εποχή του 227 είναι η πρωιμότερη δυνατή τοποθέτηση της εκστρατείας και ήδη το χειμώνα του 227/6 πρέπει να τοποθετήσουμε την πρεσβεία των Μεγαλοπολιτών στο Δώσωνα (WILL 1979 I, 376, WALBANK 1957, 246 και 1988, 345).

72. WALBANK 1988, 343· LE BOHEC 1993, 333-41.

την άποψη η εκστρατεία φαίνεται να είχε αποτέλεσμα: δεν συναντούμε στο εξής τον Άτταλο στην Καρία. Κατά τα άλλα, τα αποτελέσματα είναι μάλλον πενιχρά. Ο Ολύμπιχος, με τον οποίο ο Δώσωνας πρέπει να είχε προσυνηνοηθεί, παραμένει κυρίαρχος σε μια περιορισμένη περιοχή της Καρίας, όντας απλώς κατ' όνομα υπό την εξουσία του Δώσωνα. Ακόμη κι αν αφήσουμε ένα σημαντικό περιθώριο λόγω της ανεπάρκειας —ουσιαστικά απουσίας— των πηγών μας, το όλο επεισόδιο πολύ δύσκολα μπορεί να συνδεθεί με ναυτική ισχύ.

Αν απομακρυνθούμε από την εκστρατεία της Καρίας, δεν απομένει το παραμικρό ναυτικό επεισόδιο το οποίο θα μπορούσαμε να συνδέσουμε μ' ένα τέτοιο νόμισμα. Μια πρόσφατα δημοσιευμένη επιγραφή⁷³ οι εκδότες της οποίας πιστεύουν ότι ανήκει στην εποχή του Δώσωνα και ενδεχομένως μνημονεύει μια ναυτική εκστρατεία με αφετηρία τη Δήλο, είναι εξίσου πιθανό αφενός να ανήκει στην εποχή του Φιλίππου Ε', και αφετέρου να μην μνημονεύει τη Δήλο.⁷⁴ Εξάλλου, ο Δώσων δεν θα μπορούσε να έχει άλλες ναυτικές επιχειρήσεις μετά την Καρία, αφού ουσιαστικά αμέσως μετά την επιστροφή του από την Καρία αρχίζει να προετοιμάζεται για τον κατοπινό Συμμαχικό Πόλεμο, δραστηριότητα που θα απασχολήσει το Δώσωνα έως το 222, ένα χρόνο πριν από το θάνατό του. Μένει ένα άλλο ακανθώδες πρόβλημα της ιστορίας των χρόνων αυτών, οι επιγραφές από διάφορα νησιά του Αιγαίου που μνημονεύουν επιρροή —όρος προτιμότερος από τον όρο κυριαρχία που χρησιμοποιείται συχνά για την περιοχή— ενός βασιλιά Αντιγόνου.⁷⁵ Ουσιαστικά δεν υπάρχει ακόμη αδιαμφισβήτητη απόδοσή τους στο Γονατά ή το Δώσωνα, αλλά ακόμη και αν αποδώσουμε ορισμένες από αυτές στην εποχή του Δώσωνα, η επιρροή αυτή είναι πιθανότερο να ανάγεται στην εποχή του Γονατά, ακριβώς γιατί ο Δώσων δεν είχε το χρονικό περιθώριο να αναλάβει πρωτοβουλίες στην περιοχή.

Η παρατήρηση αυτή μας εισάγει στην εξέταση της απόδοσης του νομίσματος στην εποχή του Γονατά. Σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει με το Δώσωνα, έχουμε σαφείς μαρτυρίες που μας επιτρέπουν να εξηγήσουμε την εικονογραφία του νομισματικού αυτού τύπου.

Δε θα μπω στις λεπτομέρειες της εξαιρετικά πολύπλοκης διαμάχης για τη χρονολόγηση των δύο ναυμαχιών της Κω και της Άνδρου, καθώς τα τελευταία χρόνια φαίνεται ν' αρχίζει να δημιουργείται κάποια συναίνεση, τουλάχιστον για τη δεύτερη:⁷⁶ η ναυμαχία της Κω φαίνεται να έλα-

73. ALLAMANI-SOURI / VOUTIRAS 1996

74. HATZOPOULOS 1996, 402-403.

75. Βλ. BURASELIS 1982, 168, σημ. 195 και LE BOHEC 1993, 47-51.

76. Η πιο πρόσφατη συνοπτική έκθεση του προβλήματος είναι του WALBANK 1988, 587-600, ο οποίος ουσιαστικά ανακεφαλαιώνει τα επιχειρήματα του BURASELIS (1982, 119-51).

δε χώρα είτε το 255, στα πλαίσια του Β' Συριακού πολέμου, είτε, πράγμα λιγότερο πιθανό, προς το τέλος του Χρεμωνιδείου πολέμου, και η ναυμαχία της Άνδρου το 245, στα πλαίσια του Γ' Συριακού πολέμου. Πολύ συνοπτικά, οι πηγές και τα αποφασιστικά στοιχεία του προβληματισμού είναι τα εξής: 1) Ο Αντίγονος του ανεκδότου που ο Πλούταρχος συνδέει και με τις δύο ναυμαχίες πρέπει να είναι ο Γονατάς.⁷⁷ 2) Η ναυτική νίκη ενός Αντιγόνου, που δεν μπορεί να είναι ο Δώσων⁷⁸ επί ενός *Οργονα* τοποθετείται από τον Πομπήιο Τρόγο⁷⁹ ανάμεσα στην αρχή του Γ' Συριακού και το -230. Ο «Όπρων» πρέπει να είναι ο πρώτα σελευκιδικός και κατόπιν πολεμαϊκός στρατηγός Σώφρων που συνδέεται ακριβώς με τον Γ' Συριακό πόλεμο.⁸⁰ 3) Ο Πτολεμαίος Ανδρομάχου, μάλλον νόθος γιος του Πτολεμαίου Β', που δεν έχει καμιά σχέση με τον Πτολεμαίο «Υιό», συνδέεται τόσο με το Σώφρονα όσο και με τη ναυμαχία της Άνδρου.⁸¹ 4) Οι γιορτές που καθιερώνει στη Δήλο ο Γονατάς —Αντιγόνοια και Στρατονίκεια το 253⁸² και Πάνεια και Σωτήρεια το 245⁸³— είναι πολύ πιθανό να συνδέονται με τις δύο ναυμαχίες, όπως και η ειρήνη στο Αιγαίο που μαρτυρείται για το 255⁸⁴.

Μπορούμε τώρα να επιστρέψουμε στο θέμα του συμβολισμού των «Ποσειδώνων». Καταρχήν η εικονογραφία του νομίσματος μπορεί προφανώς να συνδεθεί με τις δύο ναυτικές επιτυχίες του Γονατά. Αυτή όμως δεν είναι η μοναδική σύνδεση ανάμεσα στο νόμισμα και στην εποχή των δύο ναυμαχιών. Μετά τη ναυμαχία στην Κω ο Γονατάς αφιέρωσε τη ναυαρχίδα του στη Δήλο.⁸⁵ Έχουμε την τύχη να διαθέτουμε και αρχαιολογική επιβεβαίωση της φιλολογικής αυτής μαρτυρίας, καθώς ο G. Roux⁸⁶ έδειξε ότι το Νεώριο της Δήλου, που φαίνεται να κτίσθηκε στο πρώτο τρίτο του 3ου αιώνα, υπέστη αργότερα αρχιτεκτονικές τροποποιήσεις στο θάλαμό του, προφανώς για να τοποθετηθεί το αφιερωμένο πλοίο, που έκανε τόση εντύπωση ακόμη και σ' ένα πολύ μεταγενέστερο επισκέπτη.⁸⁷ Οι μετατροπές μάλιστα στο θάλαμο του ναού δεν αποκλείε-

77. Πλουτ., *Ηθ.* 183c ('Αντίγονος ὁ δεύτερος εναντίον των στρατηγῶν του Πτολεμαίου), 545c ('Αντίγονος ὁ δεύτερος στη ναυμαχία της Κω), και *Πελ.* 2 ('Αντίγονος ὁ γέρον στη ναυμαχία της Άνδρου). Ο προσδιορισμός γέρον ταιριάζει στο Γονατά πολύ περισσότερο από το Δώσωνα, που πέθανε στα 42 του (βλ. BURASELIS 1982, 121-2).

78. Όπως ήδη ο Tarn είχε δείξει (βλ. WALBANK 1988, 588).

79. *Prol.* 27.

80. CRAMPA, *Labraunda* I, αρ. 3 και Αθήν. 13.593a.

81. *P. Haun.* 6 και Αθήν. 13.593a.

82. *IG* XI, 2, 287.

83. *IG* XI, 2, 298.

84. *IG* XI, 2, 116.

85. Αθήν. 5.209e.

86. Roux 1981.

87. Πλούτ. 1.29.1.

ται να συνδέονται με την τοποθέτηση κάποιου αγάλματος - λογικά, του Απόλλωνα.⁸⁸ Το Νεώριο αποτελούσε ταυτόχρονα ναό του θεού και θησαυρό των Αντιγονιδών. Οι αναλογίες με τον πατέρα του Γονατά, τον Δημήτριο Πολιορκητή και την προπαγάνδισή των δικών του ναυτικών επιτυχιών πρέπει να είναι προφανείς. Οι αναλογίες αφορούν ακόμη και λεπτομέρειες της εικονογραφίας: οι τριήρεις σε ορισμένες από τις «Νίκες» του Δημητρίου από τα νομισματοκοπεία της Πέλλας και της Αμφίπολης έχουν αρκετές ομοιότητες με τις τριήρεις των «Ποσειδώνων».⁸⁹

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι το μνημείο των προγόνων του Γονατά, που πρέπει ν' ανεγείρεται και αυτό στα μέσα του 3ου αι. στη Δήλο και μνημονεύει τον Απόλλωνα.⁹⁰

Ας δούμε, τέλος, και το γενικότερο ιστορικό συμπλαίσιο των δύο ναυμαχιών. Μολονότι οι δύο ναυμαχίες και οι αντίστοιχες γιορτές που καθιερώνει ο Γονατάς στη Δήλο δεν υποδηλώνουν καθολική κυριαρχία στο χώρο του Αιγαίου,⁹¹ οπωσδήποτε πρέπει να υπήρξαν σημαντικό πλήγμα για την πτολεμαϊκή επικυριαρχία στην περιοχή. Δεν είναι τυχαίο ότι από τα μέσα του 3ου αι. περίπου, δεν έχουμε κανένα στοιχείο για το πτολεμαϊκό Κοινό των Νησιωτών.⁹² Ακόμη πιο συγκεκριμένα, το 245 θα πρέπει να ήταν η χρονιά της μέγιστης δυνατής επιτυχίας για την ελλαδική / αιγαιακή πολιτική του Γονατά, καθώς είχαν επιτευχθεί οι δύο βασικοί της στόχοι:⁹³ χαλαρός έλεγχος του ελλαδικού χώρου με κύριες βάσεις τα λιμάνια της Κορίνθου (που ο Γονατάς ανέκτησε ακριβώς το 245 από τη χήρα του νεκρού αποστάτη Αλεξάνδρου),⁹⁴ του Πειραιά, της Χαλκίδας (που και αυτή ανακτήθηκε από τον Αλέξανδρο)⁹⁵ και της Δημητριάδας από τη μιά και περιορισμός της πτολεμαϊκής επιρροής στο χώρο του Αιγαίου από την άλλη. Ειδικά η ανάκτηση της Κορίνθου, συγχρόνως με την νίκη στην Άνδρο, ήταν πολύ σημαντική (μολονότι χάθηκε και πάλι για τους Αντιγονίδες δύο χρόνια μετά), γιατί δεν σήμαινε μόνο τη δυνατότητα ελέγχου του Αιγαίου, αλλά και την επαναφορά της ακεραιότητας των κτήσεων των Αντιγονιδών στον ελλαδικό χώρο. Αν θα έπρεπε λοιπόν να διαλέξουμε μια από τις δύο ναυμαχίες για να τοποθετήσουμε την αρχή της κοπής των «Ποσειδώνων», η Άνδρος είναι καλύτερος υποψήφιος λόγω ακριβώς του ιστορικού της

88. ROUX 1981, 69-70.

89. Βλ. ιδίως NEWELL 1927, πίν. IX.4: η τριπλή κατάληξη του εμβόλου και η απεικόνιση της καρίνας της τριήρους θυμίζουν αρκετά την τριήρη των «Ποσειδώνων».

90. Βλ. IG XI, 4, 1095-6.

91. Όπως σωστά επισημαίνει ο EHRHARDT 1975, 120-1.

92. Βλ. BURASELIS 1982, 176.

93. Πρβ. WILL 1979, 338-9.

94. Βλ. σχετικά WALBANK 1988, 303-307.

95. PICARD 1979, 273-4.

πλαίσιου. Δεν είναι ίσως άσχετο με το συμβολισμό των «Ποσειδώνων» ότι ο Ποσειδώνας δεν είναι μόνο θεός της θάλασσας αλλά και θεός που συνδέεται στενά με την Κόρινθο, καθώς και ότι η Κόρινθος αποτελεί το πιθανότερο λιμάνι απ' όπου θα ξεκινούσε ο Γονατάς μια ναυτική εκστρατεία στο Αιγαίο· όπως δεν είναι τυχαίο ότι η ναυαρχίδα του Γονατά, αυτή που αφιερώθηκε στη Δήλο, ονομαζόταν *Ίσθμία*.⁹⁶

Έχουμε λοιπόν πολλά διαφορετικά στοιχεία που συνδέουν τον οπισθότυπο των «Ποσειδώνων» με τον Αντίγονο Γονατά:

1. Κυριαρχία στο Αιγαίο, τουλάχιστον σε επίπεδο προπαγάνδας — Ποσειδών και τριήρης στο νόμισμα.⁹⁷

2. Κατοχή της Κορίνθου ως κέντρου ελέγχου του Αιγαίου — Ποσειδών και τριήρης στο νόμισμα.

3. Κάποια επιρροή στη Δήλο ή, τουλάχιστον, προβολή του νησιού και του πολιούχου της θεού σε επίπεδο προπαγάνδας, με αφιέρωση της ναυαρχίδας στο Νεώριο, μνημείο προγόνων και γιορτές — Απόλλων επικαθήμενος σε τριήρη στο νόμισμα.

Για να συνοψίσω, η εικονογραφία των «Ποσειδώνων» δεν επιτρέπει καμιά σύνδεση με το Δώσωνα, ενώ φαίνεται να σχετίζεται σαφώς με τον Αντίγονο Γονατά. Βεβαίως, τα νομισματικά δεδομένα, που είναι αυτά που έχουν και τη μεγαλύτερη σημασία, δεν είναι τόσο σαφή, τουλάχιστον όμως επιτρέπουν την τοποθέτηση της απαρχής της κυκλοφορίας των «Ποσειδώνων» στην εποχή του Γονατά, με χρονολογία έναρξης το πιθανότερο γύρω στο 245.

96. Πλουτ., *Ηθ.* 676d. Βεβαίως, η αφιέρωση προηγείται της ναυμαχίας της Άνδρου (έγινε μετά από τη ναυμαχία στην Κω), αλλά αυτό δεν αφαιρεί από την εμβληματική αξία της ονομασίας της ναυαρχίδας για τη σημασία που έδινε ο Γονατάς στην Κόρινθο.

97. Ο παραλληλισμός με τους «Πάνες» είναι ενδεικτικός: και στις δύο περιπτώσεις έχουμε το θεό που συνδέεται άμεσα με τη νίκη του βασιλιά και τα αποτελέσματά της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ALLAMANI-SOURI/VOUTIRAS 1996, V. ALLAMANI-SOURI/E. Voutiras, "New Documents from the Sanctuary of Herakles Kynagidas at Beroia", στο *Επιγραφές της Μακεδονίας. Γ' Διεθνές Συμπόσιο για τη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1996, 13-39.
- ASHTON 1996, R. ASHTON, *διδλωκροσία του Τουράτσογλου* 1995, *Num-Chr* Φεβ. 1996, 9-10.
- BENGTSON 1968, H. BENGTSON, *Ιστορία της αρχαίας Ελλάδος* (μετ. Α. Γαβρίλης), Αθήνα 1991 = *Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die Römische Kaiserzeit*, München 1968.
- BOEHRINGER 1972, C. BOEHRINGER, *Zur Chronologic mittelhellenistischer Münzserien, 220-160 v. Chr.* (AMUGS 5), Berlin 1972.
- BOEHRINGER 1993, C. BOEHRINGER, «Antiochos Hierax am Hellespont» στο *Essays in honour of Robert Carson and Kenneth Jenkins*, London 1993, 37-47.
- BURASELIS 1982, K. BURASELIS, *Das hellenistische Makedonien und die Ägais (Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und Antike Rechtsgeschichte 73)*, München 1982.
- CRAMPA, Labraunda I, J. CRAMPA, *Labraunda, Swedish Excavations and Researches*, vol. III. *The Greek Inscriptions*. 1, 1-12 (Period of Olympichus), Lund 1969.
- DAVESNE/LE RIDER 1989, A. DAVESNE και G. LE RIDER, *Le trésor de Meydançikkale (Güllnar), Cilicie Trachée* 1980, Paris 1989.
- EHRHARDT 1975, C. EHRHARDT, *Studies in the reigns of Demetrius II and Antigonus Doson* (αδημοσίευτη διατριβή), Buffalo 1975.
- HATZOPOULOS 1996, M. B. HATZOPOULOS, *Macedonian Institutions under the Kings, I A. Historical and Epigraphic Study*, Athens 1996.
- HOUGHTON 1978, A. HOUGHTON, «The Seleucid Mint at Lampsacus», *ANSMN* 23 (1978), 59-68.
- LE BOHEC 1993, S. LE BOHEC, *Antigone Dôsôn, roi de Macédoine (Travaux et mémoires de l' Université de Nancy, Études anciennes 9)*, Nancy 1993.
- MAMROTH 1930, A. MAMROTH, «Die Silbermünzen des Königs Philippos V. von Makedonien», *ZfN* 40 (1930), 277-303.
- MATHISEN 1981, R.W. MATHISEN, «Antigonus Gonatas and the Silver Coinages of Macedonia circa 280-270 B.C.», *ANSMN* 26 (1981), 79-124.
- MATHISEN 1983, R. W. MATHISEN, «The administrative organization of the mint of Amphipolis in early Antigonid Macedonia (c. 280-270 B.C.)», *SAN* 14 (1983), 10-12, 18, 24-27, 44-6.
- MATHISEN 1985, R.W. MATHISEN, «Pan heads and Poseidon heads: two third-century macedonian tetradrachm types», *SAN* 16 (1985), 29-35.
- MERKER 1960, I.L. MERKER, «The silver coinage of Antigonos Gonatas and Antigonos Doson», *ANSMN* 9 (1960), 39-52.

- MØRKHOLM 1991, O. MØRKHOLM (επιμ. P. Grierson και U. Westermark), *Early Hellenistic Coinage from the accession of Alexander to the peace of Apamea (336-188 B.C)*, Cambridge 1991.
- NEWELL 1927, *The Coinage of Demetrius Poliorcetes*, Oxford 1927.
- NEWELL 1941, E.T. NEWELL, *The Coinage of the Western Seleucid Mints from Seleucus I to Antiochos III (Numismatic Studies 4)*, New York 1941.
- NICOLET-PIERRE/KROLL 1990, H. NICOLET-PIERRE και J.H. KROLL, «Athenian tetradrachm coinage of the third century B.C.» *AJN* 2 (1990), 1-35.
- PICARD 1979, O. PICARD, *Chalkis et la Confédération Eubéenne. Étude de numismatique et d'histoire (IVe - Ier siècle av. J.-C.) (BÉFAR 234)*, Athènes - Paris 1979.
- ROUX 1981, G. ROUX, «Le Néôριον et le «vaisseau de Délos», *BCH* 105 (1981), 61-71.
- ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1993, Γ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Η Νομισματική κυκλοφορία στην Αρχαία Μακεδονία (περ. 200 π.Χ.-268-286 μ.Χ.): Η μαρτυρία των «θησαυρών» (Βιβλιοθήκη της Ελληνικής Νομισματικής Εταιρείας 1)*, Αθήνα 1993.
- ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1995, Γ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, «Παν και Ποσειδών. Η κατάσχεση Θεσπρωτίας / 1992: Σκέψεις για τα νομισματικά πράγματα κατά το μέσο και ύστερο 3ο αιώνα π.Χ.», στο Γ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Disjecta membra. Δύο νέοι ελληνιστικοί «θησαυροί» από τον ελλαδικό χώρο (Βιβλιοθήκη της Ελληνικής Νομισματικής Εταιρείας 3)*, Αθήνα 1995, 53-69.
- WALBANK 1957, F. W. WALBANK, *A Historical Commentary on Polybius*, I, Oxford 1957.
- WALBANK 1982, F. W. WALBANK, «Sea Power and the Antigonids», στο *Philip II, Alexander the Great and the Macedonian Heritage*, Washington 1982, 213-36.
- WALBANK 1988, F. W. WALBANK στο N.G.L. HAMMOND και F. W. WALBANK, *A history of Macedonia III, 336-167 B.C.*, Oxford 1988.
- WILL 1979, É. WILL, *Histoire politique du monde hellénistique²* τ. I-II (*Annales de l'Est, Mémoires de l' Université de Nancy* 30, 32), Nancy 1979-1982.

ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΠΑΣΧΙΔΗΣ

SUMMARY

POSEIDONS AND ANTIGONOI. REMARKS ON THE NUMISMATIC EVIDENCE FOR THE SEA POWER OF ANTIGONOS GONATAS AND ANTIGONOS DOSON

This paper discusses the dating of the tetradrachms with Poseidon / bow-bearing Apollo on prow issued by a «King Antigonos». After reviewing the discussion so far, from Merker (1960) and Mathisen (1985) to Touratsoglou (1995), the paper is concentrated in the presence of «Poseidon» tetradrachms in the coin hoards, their monograms in relation to those of the «Pan» tetradrachms and, finally, the historic connotations of the «Poseidon» tetradrachm's iconography. The conclusions of the first part are that the hoard evidence is inconclusive, due to the small number of «Poseidon» tetradrachms and of the hoards containing them, especially in the Balkan peninsula, which is the crucial area for the dating. The comparison of the «Pan» and «Poseidon» monograms seems to suggest that a life-span larger than the eight years of Antigonos Doson's rule is required from the «Poseidon» tetradrachm's relatively numerous monograms. Finally, whereas the iconography of the «Poseidon» type, with its clear connotations of naval victory and preponderance, can be associated neither with Doson's Carian expedition, nor with any other incident during this king's reign, every pictorial motif of the coin type seems to correspond with events (and relative propaganda evidenced elsewhere) during Antigonos Gonatas' reign, more particularly with the situation in the Aegean immediately after Gonatas' victory near Andros in 245, a date which also suits well the hoard and the monogram evidence.